

ЩОДО СТИМУЛІВ ТА ОБМЕЖЕНЬ З ПОГЛЯДУ РІВНОВАГИ РЕГУЛЮЮЧОГО ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА СФЕРУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Петров Володимир Володимирович,

аспірант кафедри господарського права і процесу,
Національного університету «Одеська юридична академія»
Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3381-6642>

Стаття присвячена аналітичній характеристиці стимулів та обмежень як регулюючого-стимулюючого впливу держави на сферу господарювання. Доведено, що правова природа стимулу є свободою вибору правомірної поведінки, адже держава через різноманітні інструменти регулювання не примушує підприємця, а робить законний шлях розвитку найбільш привабливим, а у результаті правомірна поведінка стає не просто обов'язком, а стратегічним активом бізнесу, що забезпечує належний стан його платоспроможності і конкурентоздатності.

Запропоновані терміни «стимули» та «обмеження» господарської діяльності як основні та взаємодоповнювальні інструменти державного регулювання економіки, які саме й формують «правила гри», змушуючи бізнес діяти в межах закону (обмеження) та водночас мотивують його до розвитку (стимули). Стимули господарської діяльності це заходи, що створюють сприятливі умови для суб'єктів господарювання, заохочуючи їх до певної поведінки (наприклад, інвестування, впровадження екологічних технологій або експорту). Обмеження господарської діяльності це встановлені законом рамки, заборони або вимоги, спрямовані на захист інтересів суспільства, споживачів, екології та національної безпеки (ліцензування та квотування: дозвіл на певну діяльність (наприклад, продаж алкоголю, видобуток надр) лише за наявності спеціального документа – ліцензії.

Надано поняття валютних обмежень під час воєнного стану як системи тимчасових адміністративно-правових заходів та заборон, що встановлюються Національним банком України з метою забезпечення фінансової стабільності, захисту валютних резервів держави та запобігання непродуктивному відтоку капіталу в умовах збройної агресії, що має на меті: усунення правової невизначеності, адже чітке розмежування стандартного валютного регулювання та екстрених заходів воєнного часу та легітимізацію дій НБУ шляхом створення міцного фундаменту для постанов Правління НБУ.

Ключові слова: стимулювання, державне регулювання господарської діяльності, валютне регулювання, господарсько-правові стимули, господарсько-правові обмеження, конкуренція.

Рекомендоване посилання:

Петров В. В. Щодо стимулів та обмежень з погляду рівноваги регулюючого впливу держави на сферу господарювання. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2025. № 4 (6). С. 81–86. DOI: <https://doi.org/10.32844/ibpala-2025-4.12>

ON INCENTIVES AND RESTRICTIONS FROM THE POINT OF VIEW OF THE EQUILIBRIUM OF THE STATE'S REGULATORY INFLUENCE ON THE ECONOMY

Petrov Volodymyr Volodymyrovych,

Postgraduate Student, Department of Economic Law and Process

National University "Odesa Law Academy"

Odesa, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-3381-6642>

The article is devoted to the analytical characterization of incentives and restrictions as a regulatory and stimulating influence of the state on the sphere of economic activity. It is proved that the legal nature of the incentive is the freedom to choose lawful behavior, because the state through various regulatory instruments does not force the entrepreneur, but makes the lawful path of development the most attractive, and as a result, lawful behavior becomes not just an obligation, but a strategic asset of business, ensuring the proper state of its solvency and competitiveness.

The terms "incentives" and "restrictions" of economic activity are proposed as the main and complementary instruments of state regulation of the economy, which form the "rules of the game", forcing business to act within the law (restrictions) and at the same time motivating it to develop (incentives). Incentives of economic activity are measures that create favorable conditions for economic entities, encouraging them to certain behavior (for example, investment, introduction of environmental technologies or export). Restrictions on economic activity are legally established frameworks, prohibitions or requirements aimed at protecting the interests of society, consumers, the environment and national security (licensing and quotas: permission for a certain activity (for example, the sale of alcohol, mineral extraction) only with a special document – a license.

The concept of currency restrictions during martial law is presented as a system of temporary administrative and legal measures and prohibitions established by the National Bank of Ukraine in order to ensure financial stability, protect the state's foreign exchange reserves and prevent unproductive capital outflow in conditions of armed aggression, which aims to: eliminate legal uncertainty, because a clear distinction between standard currency regulation and emergency measures of wartime and legitimize the actions of the NBU by creating a solid foundation for resolutions of the NBU Board.

Key words: *incentives, state regulation of economic activity, currency regulation, economic and legal incentives, economic and legal restrictions, competition.*

Актуальність теми

Сфера господарювання є об'єктом безпосереднього державного регулювання, провідними чинниками якого є впровадження стимулів та обмежень. Проблемою є виокремлення стимулів та обмежень як господарсько-правових категорій, з погляду на їх господарсько-правове забезпечення та застосування у сфері господарювання.

Стан дослідження

Науково-теоретичний аналіз стимулів та обмежень господарської діяльності як важливих її чинників у вітчизняній доктрині досліджувалися у працях таких вчених як: О. І. Береславська, І. В. Борщевський, О. Д. Гринь, К. Е. Деменко, Р. А. Калюжний, О. Я. Лапка та інших. Проблемним є відсутність наукового обґрунтування визначення стимулів та обмежень господарської діяльності з точки зору господарсько-правового забезпечення в умовах скасування ГК України та воєнної економіки.

Мета статті

Метою статті є виокремлення й дослідження стимулів та обмежень господарської діяльності як основних та взаємодоповнювальних засобів державного регулювання економіки.

Виклад основного матеріалу

Об'єктивною даністю є регулюючий вплив держави на сферу господарювання через різноманітні інструменти економіко-правового характеру, провідне місце серед яких займають стимули та обмеження. Останні потребують рівноважного стану як запоруки ефективності регулювання. Можна сказати, що регулювання – це мистецтво утримання рівноваги між свободою та відповідальністю. Якщо цей баланс порушується, економічна система починає або «перегріватися», або стагнувати. Тобто, через призму державного регулювання господарської діяльності стимули та обмеження виступають як два взаємодоповнюючі інструменти («метод батога та пряника»), що в стані рівноваги дозволяють державі досягати цілей економічного розвитку та забезпечують баланс між приватними інтересами підприємця та публічними інтересами держави.

Для вирішення питання рівноваги між стимулами та обмеженнями важливим є визначення господарсько-правового стимулу через загальне поняття «правовий стимул». Так, наприклад, фахівці визначають «правовий стимул

як правове спонукання до законослухняної поведінки, яке створює для задоволення інтересів суб'єктів права сприятливий режим» (Калюжний та ін., 2013).

О. Ф. Скакун пропонує розглядати правові стимули як невід'ємний інструментарій ширшої категорії – правового впливу, фактично ототожнюючи останній із процесом нормативного регулювання (Скакун, 2010). У розвиток цієї думки А. Баран акцентує увагу на суб'єктивному аспекті стимулювання: це цілеспрямована дія суб'єкта, що застосовує систему правових засобів для спонукання особи до конкретної, юридично значущої поведінки (Баран, 2020). Усі дії стимулювального суб'єкта, на думку С. С. Огірок, «направлені на отримання бажаного результату в процесі діяльності об'єкта стимулювання» (Огірок, 2000). Тобто, безпосередній правовий вплив з боку стимулювального суб'єкта – це інструмент «м'якої сили», який перетворює правові норми з сухих заборон на реальні двигуни професійного та економічного розвитку.

Заслуговує на увагу думка І. В. Борщевського та О. Д. Гринь про те, що «з погляду функціонального підходу правовий стимул – це комплексний юридичний інститут, тобто сукупність норм, які закріплюють позитивні засоби на свідомість і психіку людини з метою посилення мотивації правомірної поведінки особи» (Борщевський & Гринь, 2023). На думку теоретиків «правова природа стимулу обов'язково проявляється через правомірну поведінку, яка є вольовою поведінкою суб'єкта права (діяльність або бездіяльність), що відповідає приписам правових норм, не суперечить основним принципам права і гарантується державою» (Ткаченко та ін., 2002). З цього випливає, що правова природа стимулу є свободою вибору правомірної поведінки, адже держава через різноманітні інструменти регулювання не примушує підприємця, а робить законний шлях розвитку найбільш привабливим. Таким чином, правомірна поведінка стає не просто обов'язком, а стратегічним активом бізнесу, що забезпечує належний стан його платоспроможності і конкурентоздатності.

На противагу стимулам існує система засобів обмежуючого характеру (позитивних обов'язків, заборон, обмежень тощо). Із цього приводу цивілісти слушно пов'язують правові обмеження виключно із суб'єктивними правами особи, так, Є. О. Мічурін пропонує трактувати правові обмеження як сукупність чинників, що створюють додаткові бар'єри або ускладнення в процесі реалізації суб'єктом належних йому цивільних прав (Мічурін, 2009). Проте досить комплексно визначає обмеження О. В. Розгон, яка розглядає в правові обмеження як форму зовнішнього впливу на суб'єктивні цивільні права особи, що призводить до звуження обсягу її правових можливостей у межах конкретних правовідносин (Розгон, 2005). Проте такий підхід

моє бути скоригований з урахуванням особливостей сфері господарювання, де обов'язки бізнесу мають не лише приватно-правову (цивільничну), але й публічну складову – правила будівництва, перевезення, фінансової діяльності тощо. Наприклад, розглядаючи проблеми обмежень в державному регулюванні підприємницької діяльності, В. В. Добровольська доходить висновку, що останні полягають у встановленні різних правових тягарів для суб'єктів підприємництва. Це, зокрема, необхідність легітимації суб'єктів підприємницької діяльності, ліцензування, дотримання правил про забезпечення безпеки і якості товарів, робіт і послуг, численні заборони, стосовно дій чи бездіяльності, які можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, встановлені в Законі України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 (Добровольська, 2007).

Справедливою також є вказівка на те, що саме поняття «правило» є найближчим родовим до поняттям «обмеження». Разом з цим, для дослідження ролі господарсько-правових обмежень з функціональної точки зору першорядне значення має аналіз таких обмежень в якості правових засобів. У цьому контексті варто приєднатись до М. О. Козачук, яка зазначає, що «обмеження суб'єктивних прав можуть розглядатися як правовий засіб і таке бачення буде відображати певну соціальну роль обмежень» (Козачук, 2011).

Наприклад, за судовою практикою «у статті 1 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» поняття «реклама й стимулювання продажу тютюну» визначається, як будь-який вид передачі комерційної інформації, рекомендації або дії, метою чи результатом або ймовірним результатом якого є стимулювання продажу тютюнового виробу або вживання тютюну, прямо чи опосередковано. Аналіз наведених норм права свідчить, що законодавством встановлена заборона розміщення у місцях реалізації тютюнових виробів, в тому числі на елементах обладнання та/або оформлення місць торгівлі, саме інформації про такі тютюнові вироби або їх виробників, а не безпосередньо самих виробів, розміщення зразків яких у місцях їх реалізації є однією з обов'язкових вимог правил роздрібної торгівлі тютюновими виробами» (Рішення Волинського окружного адміністративного суду № 117112985, 2024).

Важливим об'єктом обмежень є фінансова сфера, зокрема, можна згадати про нормативні положення у формі заборони використання іноземної валюти, при виконання господарських договорів, як правило, зовнішньоекономічного характеру. Так, надмірним та безпідставним називає О. А. Беянович обмеження, які були встановлені у ст. 198 ГК України щодо валюти здійснення господарських зобов'язань

(Беляневич, 2006). Іншу точку зору з цього питання висловив О. П. Подцерковний, зауваживши, що «обігові функції грошей можуть лише стимулюватися державним примусом, а не визначатися ним. Підтверджує цю тезу також те, що в господарському законодавстві України знаходить відображення функція національної грошової одиниці слугувати винятково мірою вартості, а також засобом платежу. Навіть у цивільних відносинах негосподарського характеру, в яких дозволяється вільне використання іноземної валюти як одиниці виміру боргів (ч. 1 ст. 524 ЦК), платіжна функція гривні є беззаперечною (ч. 2 ст. 524 ЦК)» (Подцерковний, 2007).

Особливо гостро постала в Україні проблема фінансові обмеження під час воєнного стану. Ці обмеження постали комплексом тимчасових регуляторних заходів, запроваджених Національним банком України та Урядом для забезпечення макрофінансової стабільності, запобігання неконтрольованому відпливу капіталу (валютної паніки) та підтримки обороноздатності держави та стосуються, головним чином, валютного ринку, транскордонних операцій та обігу готівки. Фахівці зазначають, що «введення жорстких валютних обмежень після початку повномасштабного вторгнення та встановлення режиму фіксованого обмінного курсу відіграли важливу роль у стабілізації девальваційних очікувань і зниженні інфляційного тиску. Тут виникає низка економічних та правових проблем. Зокрема, фіксація обмінного курсу гривні має свої переваги та недоліки і з часом недоліки можуть переважити переваги: валютні обмеження можуть втратити свою ефективність, а очікування щодо надійності прив'язки обмінного курсу можуть змінитися. Це, своєю чергою на думку О. І. Береславської та В. М. Березовик може призвести до посилення ринкових деформацій, виникнення множини валютних курсів, тінізації економіки та відволікання ресурсів на непродуктивне використання, водночас перешкоджаючи продуктивній діловій активності. Усе це посилить зовнішні дисбаланси з негативними наслідками для управління державними фінансами» (Береславська & Березовик, 2024). Також, як вказує К. Е. Деменко, «у валютному законодавстві України воєнного часу в порівнянні із законодавством мирного часу, було збільшено кількість обмежень валютних відносин. Обмеження у вигляді правових заборон в основному стосуються проведення валютних операцій. Крім того, значна кількість обмежень стосується прав споживачів фінансових послуг» (Деменко, 2023).

Не менш проблемним є юридичне визначення таких обмежень, адже відсутність відповідної дефініції ускладнює формування рамко втручання держави в економіку. Задля подолання такої проблеми доцільне у ст. 1 Закону України «Про банки та банківську діяльність»

поняття валютних обмежень під час воєнного стану визначити як систему тимчасових адміністративно-правових заходів та заборон, що встановлюються Національним банком України з метою забезпечення фінансової стабільності, захисту валютних резервів держави та запобігання непродуктивному відтоку капіталу в умовах збройної агресії.

НБУ змушений щоденно виходити на валютний ринок з інтервенціями (продажем валюти зі своїх резервів) для покриття дефіциту, що створює постійне навантаження на золотовалютні резерви, які поповнюються переважно за рахунок міжнародної допомоги та потребу у постійному регулюванні, адже валютні обмеження не можуть бути статичними. НБУ постійно повинен балансувати та пом'якшувати їх для підтримки економіки, але будь-яке поспішне скасування може призвести до неконтрольованого відтоку капіталу та девальвації гривні.

Важливим аспектом у період воєнного стану є врівноваження стимулів та обмежень щодо державного валютного регулювання, шляхом підтримання стабільності гривні та водночас сприяння критично важливій господарській діяльності. Цей підхід полягає у виваженому застосуванні контраверсійних заходів: запровадження жорстких обмежень на операції, що можуть дестабілізувати фінансову систему (стримуючий фактор), та цільове пом'якшення або стимулювання операцій, які необхідні для функціонування економіки та оборони. Наприклад, НБУ розширюється перелік операцій, які юридичні особи-резиденти можуть здійснювати понад встановлені обмеження в межах інвестиційного ліміту, – до них буде додана репатріація дивідендів та буде надано стимули бізнесу, що підтримує Збройні Сили України. НБУ дасть змогу юридичним особам-резидентам здійснювати низку транскордонних переказів понад встановлені обмеження в межах суми, еквівалентній обсягам перерахованих ними коштів з 7 серпня 2025 року у національній чи іноземній валюті на спеціальний рахунок НБУ для збору коштів на підтримку ЗСУ (Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України, 2024).

Рівновага між стимулами та обмеженнями – це не статична точка, а постійний процес адаптації. Держава має вживати системні заходи підтримки такої рівноваги, адже динамічна природа господарських відносин та дестабілізуючі чинники зовнішнього середовища потребують безперервної корекції системи господарсько-правового регулювання задля мінімізації трансакційних витрат та запобігання виникненню інституційних деформацій.

На думку О. П. Подцерковного механізми корегування співвідношення засобів стимулювання та обмежень в сфері господарювання істотно спростилися завдяки часто-густо існуючого ігнорування державними органами Закону

України «Про основні засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». Це особливо гостро проявилось під час скасування Господарського кодексу України, коли необхідність відстеження результативності кодексу як регуляторного акту практично не проводилося (Подцерковний, 2021). Зокрема, численні стимули підприємницької активності зникли, що пов'язано із усуненням із правового поля поняття залікової неустойки, скасування строків нарахування штрафних санкцій, запровадження обмежень на форми здійснення підприємництва (лише товариства та установи) тощо. Як видається, заходи впливу на економічні відносини, особливо під час воєнного стану, мають враховувати потребу ретельного опрацювання зміни балансу у наявних стимулах та обмеженнях господарської діяльності – це є запорукою послідовної та передбачуваної державної економічної політики як чинника виживання країни під час війни.

Висновки

Стимули та обмеження господарської діяльності – це два основні та взаємодоповнювальні інструменти державного регулювання економіки, які саме й формують «правила гри», змушуючи бізнес діяти в межах закону (обмеження) та водночас мотивують його до розвитку (стимули). Стимули господарської діяльності це заходи, що створюють сприятливі умови для суб'єктів господарювання, заохочуючи їх до певної поведінки (наприклад, інвестування, впровадження екологічних технологій або експорту). Обмеження господарської діяльності це встановлені законом рамки, заборони або вимоги, спрямовані на захист інтересів суспільства, споживачів, екології та національної безпеки (ліцензування та квотування: дозвіл на певну діяльність (наприклад, продаж алкоголю, видобуток надр) лише за наявності спеціального документа – ліцензії. Квоти обмежують обсяг виробництва або імпорту / експорту товарів; антимонопольні обмеження: заборона зловживання монополією, недопущення антиконкурентних змов та контроль за злиттям великих компаній; технічне регулювання та стандартизація: обов'язкова відповідність товарів вимогам якості, безпеки (ДСТУ, ISO) та санітарним нормам; екологічні обмеження: встановлення гранично допустимих норм викидів шкідливих речовин та штрафи за забруднення навколишнього середовища та валютне та фінансове регулювання: обмеження на вивезення капіталу за кордон, обов'язковий фінансовий моніторинг операцій).

Ефективність економіки залежить від того, наскільки гармонійно держава поєднує ці методи, адже надмірні обмеження призводять до «тінізації» бізнесу, корупції та гальмування економічного зростання, а надмірні стимули можуть спричинити дефіцит бюджету та розвиток «нежиттєздатних» підприємств, що існують лише завдяки

державній допомозі. Відповідна рівновага може бути досягнута лише якщо держава покладає державну економічну політику на чіткі правові рейки, бажано кодифіковані, а критерієм її ефективності стане постійний аналіз результативності регулятивного впливу з урахуванням Закону України «Про основні засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

Список використаних джерел

- Баран, А. (2020). Правові стимули: теоретико-правові засади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 7(3), 31–37.
- Беляневич, О. А. (2006). Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Юрінком Інтер.
- Береславська, О. І., & Березовик, В. М. (2024). Роль валютних обмежень у забезпеченні стабільної динаміки обмінного курсу гривні. *Економіка та суспільство*, 64. URL: <https://economyandsociety.in.ua/>
- Борщевський, І. В., & Гринь, О. Д. (2023). Дослідження правових стимулів в рамках сучасної юридичної науки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 1(78), 9–13.
- Деменко, К. Е. (2023). Обмеження та заборони у валютній сфері за українським законодавством воєнного часу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*, 36, 309–313.
- Добровольська, В. В. (2007). *Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності в Україні* [Автореф. дис. канд. юрид. наук. Інститут економіко-правових досліджень НАН України].
- Калюжний, Р. А., Лапка, О. Я. & Пікуля, Т. О. (2013). Правові стимули в механізмі правового стимулювання. Київ.
- Козачук, М. О. (2011). *Свобода підприємницької діяльності та її обмеження в законодавстві України* [Дис. канд. юрид. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Мічурін, Є. О. (2009). *Обмеження майнових прав фізичних осіб* [Дис. д-р юрид. наук. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна].
- Огірок, С. С. (2000). *Потреби і стимули як системо-утворюючі фактори розвитку особистості (на матеріалах педагогічної спадщини А. С. Макаренка та сучасних педагогів новаторів)* [Автореф. дис. канд. юрид. наук. Луганський державний педагогічний університет].
- Подцерковний, О. П. (2007). Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики. Юстініан.
- Подцерковний, О. П. (2021). Про загрози антимонопольно-конкурентному середовищу від скасування Господарського кодексу України. *Право України*, 11, 27–40.

- Постанова Правління Національного банку України «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18» № 72 (2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
- Рішення Волинського окружного адміністративного суду № 117112985 від 19.02.2024 р. URL: <https://adm.vl.court.gov.ua/>
- Розгон, О. В. (2005). *Межі та обмеження права власності* [Дис. канд. юрид. наук. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого].
- Скакун, О. Ф. (2010). Теорія права та держави. Алерта.
- Цвік, М. В. (Ред.) (2002). Загальна теорія держави та права. Право.